

ІНТЕРДИСКУРСИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харків)

«У дискурсі відсутні чіткі межі між об'єктивним і суб'єктивним». Л.М. Мінкін [5, с.107]

У статті уточнюється сутність інтердискурсивних зв'язків відповідно до різних аспектів дискурсу: когнітивних, комунікативних, метакомунікативних (фатичних). Інтердискурсивність визначається як когнітивно-комунікативна категорія, що об'єднує інші категорії дискурсу, полягає в інтеграції в дискурсі різних областей знання й практики та має градуальний характер.

Ключові слова: інтердискурсивність, категорія дискурсу, соціальна практика, когнітивно-комунікативний і метакомунікативний аспекти дискурсу

І.С. Шевченко. Интердискурсивность политического дискурса. В статье уточняется сущность интердискурсивных связей в соответствии с разными аспектами дискурса: когнитивными, коммуникативными, метакоммуникативными (фатическими). Интердискурсивность определяется как когнитивно-коммуникативная категория, которая объединяет другие категории дискурса, заключается в интеграции в дискурсе разных областей знания и практики и имеет градуальный характер.

Ключевые слова: интердискурсивность, категория дискурса, социальная практика, когнитивно-коммуникативный и метакоммуникативный аспекты дискурса.

I.S. Shevchenko. Interdiscursivity of political discourse The article specifies the essence of interdiscursive connections in accordance with different aspects of discourse: cognitive, communicative, metacommunicative (phatic). Interdiscursivity is determined as a cognitive-communicative category which unites other categories of discourse, consists in integration of different areas of knowledge and practice in discourse and has a gradual character.

Key words: interdiscursivity, category of discourse, social practice, cognitive-communicative and metacommunicative aspects of discourse.

Сучасна дискурсивна парадигма лінгвістики заснована на ідеях *нелінійності й конструктивізму*, властивих науці періоду постмодерна, на системно-діяльнісному розумінні мови, мовної свідомості, спілкування як взаємодії. В основі такого тлумачення лежать спільні для гуманітарних наук теорія дії та її розгалуження: відома в соціології так звана розуміюча теорія дії, яка акцентує розуміння вербальних висловлень, мети, символів, культурив цілому. Дискурсивна парадигма, як пише Л.М. Мінкін та інші дослідники, інтегрує субпарадигми, відповідні різним аспектам дискурсу [6]: когнітивну, прагматичну, соціолінгвістичну, етнокультурну мовностілістичну та ін.

Одна з категорій дискурсу – інтердискурсивність – є актуальною проблемою сучасної лінгвістики і останнім часом усе частіше привертає увагу дослідників [11]. Питання інтердискурсивності здебільш вирішуються через розвиток теорії інтертекстуальності у дискурсивній парадигмі із залученням надтекстових відношень – культурних кодів, ментальності, норм людської діяльності тощо. Інтердискурсивність характеризує взаємодію різних дискурсів, тобто перехреснення, інтеграцію різних областей знання й практики [11]. Втім, сутність інтердискурсивності, характер,

параметри і ступінь такої взаємодії ще належить установити. Вирішення цих питань на матеріалі сучасного американського політичного дискурсу, який є об'єктом нашого аналізу, становить головну мету цієї розвідки.

Недостатня розробленість проблематики дискурсу й інтердискурсивності потребує уточнення ключових понять нашого аналізу. Поняття дискурсу, що має сьогодні різні визначення, було уведено в науковий обіг М. Фуко, який виходив з необхідності деконструкції методологічних канонів соціальної антропології. Деконструкція – один з ключових термінів постмодерну – направлена на «уникнення визначення, редукції, руйнування схеми центр – периферія» [3, с. 310]. Ключем для втілення програми деконструктивізму є поняття епістемі, яке визначається як «загальний простір знання, а також спосіб фіксації буття порядку, тобто прихована мережа відносин між словами та речами» [3, с. 312].

М. Фуко визначає дискурс як практики, що систематично створюють ті предмети, про які вони говорять. Під дискурсом він розуміє множинність висловлень, які належать до певної «дискурсивної формації», тобто дискурс – це мовне вираження певної соціальної

ної практики, яка упорядкована та систематизована особливим використанням мови, зумовленим певною ментальністю, що ідеологічно укорінена і історично зумовлена. Тож дискурсивна формація – це «соціальне» висловлення, відбиток колективної мовленнєвої практики, а аналіз дискурсу – це спосіб соціально-історичної реконструкції ментальності певного часу. У праці «Археологія знання» Фуко накреслює свою методологію, що базується на розумінні археології як теорії форм дискурсу і знання. Будучи «упорядкованими формаціями висловлень», дискурси, на думку М. Фуко, утворюють «архів» або систему дискурсивних закономірностей, яка дозволяє розуміти культуру, традиції та перетворення [9]. Д. Шиффрін визначає дискурс як «інгерентно контекстуалізований» висловлення і додає, що «аналіз дискурсу досліджує не самі по собі висловлення, а як ці висловлення (включаючи використану в них мову) стають діяльністю, що є частиною соціальної взаємодії» [19, с. 415]. Виходячи з ідей М. Фуко, Р. Водак, Д. Шиффрін та ін., В.Є. Чернявська тлумачить дискурс як «мовний корелят відповідної сфери комунікативно-мовленнєвої діяльності, людської свідомості та практики» [10, с. 34].

Мисленнєво-комунікативне розуміння дискурсу прийняте у нашій роботі, наголошує інтегральність дискурсу який є мисленнєво-комунікативною діяльністю, сукупністю процесу й результату з акцентом на процесуальності та відміну від тексту – результату дискурсу. Ми розуміємо дискурс як єдність мовного, когнітивного й комунікативного аспектів [12, с. 105]. У деталізованому визначенні дискурс постає як «текст у нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом, який визначає все, що є суттєвим для породження цього висловлення / тексту, у зв'язку із системою комунікативно-прагматичних і когнітивних ціленаставов автора, який взаємодіє із адресатом. У цьому сенсі дискурс характеризує комунікативний процес, що призводить до утворення певної структури – тексту» [10, с. 33].

Аналіз проблем розмежування різних дискурсів та їх взаємодії базується на виокремленні певних елементів дискурсів – раніше сформульованих значень, стратегій і тактик тощо, які у нових дискурсах поновому конструюються або з'єднуються. Проявами інтердискурсивності є використання елементів наукового дискурсу (раціональної аргументації та ін.) в рекламному та художньому тощо. Поза всю привабливість прямого переносу параметрів визначення

інтертекстуальності та інтердискурсивності механічний перенос є хибним, бо це поняття різних онтологій. Текстові елементи, що зазвичай утворюють інтертекст – мовні (прецедентні імена, цитації), немовні (дати), композиційні, риторичні тощо [7] – сигналізують скоріш про інтертекстуальність, але не інтердискурсивність. Наприклад, використання прецедентних імен та цитат у політичному дискурсі президентських дебатів утворює інтертекст, але не змінює тип політичного дискурсу лише підсилюючи його впливовість:

Let me begin with something General Eisenhower said in his 1952 presidential campaign. Quote, "We must achieve both security and solvency. In fact, the foundation of military strength is economic strength," end quote. [The First Presidential Debate Barack Obama – John McCain, September 26, 2008]

Параметри інтердискурсивності охоплюють широке коло елементів дискурсу що виходять із розуміння останнього (1) як використання мови у процесі соціальної практики [9; 16], (2) як різновиду мови, використання якої обмежене певною областю (політики, медицини і т.ін.) [2; 4; 16], (3) як способу мовлення, пов'язаному із певним досвідом та ідеологією (Н. Феркло наводить приклади феміністського, ліберального дискурсу тощо) [16]. За таких умов дискурсивна практика є компонентом моделі дискурс-аналізу «соціальна практика → дискурсивна практика → текст» [17, с. 73], посередником між соціальною практикою і текстом. Тож спостереження за змінами дискурсу дають змогу проаналізувати зміни у соціальній практиці, а інтердискурсивність у широкому розумінні є «ознакою і рушійною силою соціальних й культурних змін» [8, с. 214].

Інтердискурсивність належить до категорій дискурсу і визнається когнітивною за природою [11, с. 22]). Хоча остаточний перелік категорій дискурсу навряд чи є можливим, В.І. Карасик пропонує такий: 1) *конститутивні* – оформленість, тематична, стилістична й структурна єдність, відносна смислова завершеність; 2) *жанрово-стилістичні*, що характеризують тексти відповідно до функціональних різновидів мовлення; 3) *змістові* – адресативність, інформативність, модальність, інтерпретованість, інтертекстуальність; 4) *формально-структурні* – композиція тексту, членованість, когезія [2, с. 241]). Відповідно до прийнятого у статті визначення дискурсу серед його категорій ми з певною долею умовності розрізняємо когнітивні, комунікативні, метакомунікативні категорії.

Інтердискурсивні зв'язки утворюються шляхом використання різноаспектних засобів дискурсу залучаючи різні категорії, тож інтердискурсивність в теоретичному плані постає як лінгвістична когнітивно-комунікативна категорія вищого ієрархічного рівня, що об'єднує інші категорії дискурсу

Когнітивним параметром інтердискурсивності, за нашими даними, слугують провідні дискурсотвірні концепти. Вони є різними для окремих типів дискурсу: це ВЛАДА, ПОЛІТИК для політичного дискурсу [13], ВИБОРИ, НАРОД (ЕЛЕКТОРАТ) для електорального дискурсу [1], ВИКЛАДАЧ УЧЕНЬ, ШКОЛА для педагогічного дискурсу і т.п. Їх проникнення у дискурс інших типів є ознакою інтердискурсивності, наприклад, поєднання політичного та педагогічного дискурсів у програмній промові Дж. У. Буша:

We are transforming our schools by raising standards and focusing on results. We are insisting on accountability, empowering parents and teachers and making sure that local people are in charge of their schools. By testing every child, we are identifying those who need help— and we're providing a record level of funding to get them that help. In northeast Georgia, Gainesville Elementary School is mostly Hispanic and 90 percent poor—and this year 90 percent of its students passed state tests in reading and math. [George W. Bush at the Republican National Convention, Sept. 2, 2004]

Взаємне проникнення дискурсотвірних концептів у дискурси різних типів не вичерпує когнітивного аспекту інтердискурсивності, хоча, на нашу думку, є її провідною ознакою за умови евристичного розмежування понять тексту й дискурсу. Навпаки, при їх широкому трактуванні, коли «текст не протистоїть дискурсу а співіснує з ним», як пише Є.В. Чернявська, інтердискурсивність припускає «переключення» на іншу систему знання, кодів та інший тип мислення, «когнітивне переключення з однієї типологічної моделі текстопородження та сприйняття на іншу» [11, с. 21-22]), наприклад, реклама композиційно будується за каноном казки, у чому ми вбачаємо поєднання властивостей тексту й дискурсу та вважаємо скоріше ознакою інтертекстуальності ніж інтердискурсивності. Отже, окремі когнітивні ознаки інтердискурсивності проявляються із різним ступенем вираженості та нерідко корелюють з ознаками інших категорій тексту й дискурсу що засвідчує градуальний характер категорії інтердискурсивності

У комунікативному плані інтердискурсивність маркується за когнітивно-прагматичними та жанро-стилістичними параметрами. До перших належать стратегії і тактики дискурсу. Так, ідіодискурс Дж. У. Буша містить як елементи релігійної інтертекстуальності (лексичне наповнення), так і інтердискурсивності, що проявляється в особливому релігійному компоненті дискурсу сформованому для легітимізації військових дій США на Сході як частина кампанії боротьби з тероризмом [1]. Це особливі стратегії подання подій і ситуацій (*discourse in a religious mode*), аргументації (*reasoning*) [14, с. 1–23], що базуються на перенесенні аргументів з домена «ПОЛІТИКА» в домен «МОРАЛЬ, ВІРА, РЕЛІГІЯ». Така заміна раціонального (доказового) способу аргументації на релігійний, заснований на вірі, призводить до того, що терористичні акти подаються у політичному дискурсі не як події світського життя, а як загроза релігійного плану; терористи й американські борці з терором концептуалізуються у термінах базових цінностей ДОБРА і ЗЛА: терористи та їх посібники – ЗЛО, Америка – ДОБРО, війна з тероризмом – це БОРОТЬБА ДОБРА із ЗЛОМ:

Freedom and fear are at war... These two visions – one of tyranny and murder, the other of liberty and life – clashed in Afghanistan. [President Bush's Speech, May 24, 2004]

Зокрема, замість точних кількісних і якісних даних про супротивника і характер військової кампанії Буш використовує специфічну модальність (*we believe, I think*), та виходить із домінування вірувань (*guided by vision*) в своїх діях, підміняє найменування військових дій США номінацією абстрактного концепту СВОБОДА:

Our actions, too, are guided by a vision. We believe that freedom can advance and change lives in the greater Middle East... [President Bush's Speech, May 24, 2004];

замість військових планів розгрому конкретного супротивника Дж. Буш сугестивно наві'язує переконання в моральній правоті США тощо:

I know we're on the right; Our nation, this generation, will lift the dark threat of violence from our people and our future. [Bush G.W. Address ..., Sept. 20, 2001]

Інтердискурсивність політичного дискурсу США базується на цінностях так званої цивільної релігії (*civil religion*) (термін Е. Дюркгейма), яка є сукупністю вірувань, символів, ритуалів, що забезпечують легі-

тимність соціальної системи і створюють соціальну солідарність [15, с. 44]. Так, релігійна інтердискурсивність політичного дискурсу виявляється не тільки в змісті, але й у стратегіях публічних промов, наприклад, Лора Буш на партійному з'їзді виголошує:

Although many immigrants could not read the words, the outstretched arm that pierced the heavens was clear affirmation that they had found what they were seeking – the land of freedom and opportunity. [Bush L. Republican National Convention, Aug. 31, 2004]

У якості жанро-стилістичного параметру дискурсу можна використати поняття *формату дискурсу*, запропоноване В.І. Карасиком. Формат дискурсу – це «різновид дискурсу що виділяється на основі комунікативної дистанції, ступеня самовираження мовця, соціальних інститутів, що склалися, реєстру спілкування та клішованих мовних засобів»; формат дискурсу конкретизується жанрами мовлення [2, с. 246]. Це поняття є близьким до *порядку дискурсу*, запровадженого Н. Феркло. Порядок дискурсу визначається як конфігурація усіх типів дискурсів приаманних певному інституту або соціальній сфері, та складається із окремих *жанрів* – особливого використання мови згідно із характером соціальної практики (жанру новин, інтерв'ю й т. ін.) [17, с. 56]. У політичному дискурсі з його жорстко регламентованими жанрами помітними стають вкраплення жанрів інших дискурсів, таких як жанр світської бесіди, балаканини (small talk), що з неофіційного, буттєвого дискурсу проникає в інституціональний дискурс (він присутній у комунікації на дипломатичних прийомах і под.). Різний ступінь поєднання жанрів у новому форматі – інтердискурсі – підтверджує тезу про градуїзованість проявів інтердискурсивності

Метакомунікативні параметри інтердискурсивності відповідно до процесуальної природи дискурсу охоплюють комунікативні стратегії і тактики (конверсаційні максими у дусі П. Грайса та принципи ввічливості), міну ролей, фатичні (контактовстановлюючі) засоби. Комунікативні стратегії у новій парадигмі постають як когнітивні процеси, за допомогою яких мовець співвідносить свої комунікативні цілі з їх мовним вираженням. Це справедливо як для конверсаційних максимумів кількості та якості, способу вираження та релевантності, так і для стратегій і тактик віддалення або зближення – принципів негативної та позитивної ввічливості. Так, на стадії встановлення контакту американський політичний дискурс теледебатів викорис-

товує стратегії зближення, типові для неофіційного дружнього спілкування, наприклад, звернення кандидатів на президентську посаду до модератора з використанням першого імені:

LEHRER: First response to you, Senator Obama. You have two minutes.

OBAMA: Well, thank you very much, Jim ... [The First Presidential Debate Barack Obama – John McCain, September 26, 2008]

Не менш важливою ознакою інтердискурсивності є категорія міни ролей (turn-taking) – 'взяття' комунікативної ініціативи (кроку) [4], що регулює перебіг діалогу. Побудова політичного дискурсу дебатів за жорсткими правилами міни ролей, притаманними судовому дискурсу (допросна модель обміну комунікативними ходами, часова обмеженість мовленнєвого внеску, табу на перебивки) додають йому об'єктивності, створюють атмосферу правдивості відповідей учасників, що є ознакою дискурсу судочинства

Характерною фатичною властивістю контактовстановлення та контакторозмикання в релігійному дискурсі є апеляції до Бога на зразок молитовних прохань благополуччя. Вживання таких мовленнєвих актів на ініціальній (а) та фінальній (б) стадіях спілкування за даними О.В. Горіної [1], є досить типовим для ідіостиля Дж. У. Буша:

(a) MEMBER OF AUDIENCE: How do you feel about HMOs and insurance companies making the critical decisions that affect people's lives <...>?

BUSH: I, too, want to extend my prayers and blessings, God's blessings on the families whose lives were overturned yes — tod — last night. [The Third Gore-Bush Presidential Debate, October 17, 2000]

(б) Fellow citizens, we'll meet violence with patient justice — assured of the rightness of our cause, and confident of the victories to come. In all that lies before us, may God grant us wisdom, and may He watch over the United States of America. /Bush G. W. Address 20.09.2001/

Насамкінець, при розрізненні інтертекстуальності та інтердискурсивності однією з відмінних рис є маркованість інтертекстуальних зв'язків та високий ступінь виразності, підкресленості меж тексту й інтертексту. Наприклад, розрив структуривідомого фразеологізму має на меті досягнення комічного ефекту: «*Прийшов, побачив ... відійди! Дай іншим подивитись!*» Для розуміння інтертекстуальності М. Риффатер запроваджує трикутник «текст – інтертекст – інтерпретанта» та вка-

зує, що інтертекстуальність не функціонує, якщо інтерпретація тексту через інтертекст не є функцією інтерпретанти [18, с. 135]. Справді, блокування інтертекстуальності через нерозуміння, відсутність достатнього тезаурусу є добре відомим явищем, яке пояснює чимало випадків комунікативних невдач.

На відміну від інтертекстуальності ефективність інтердискурсивних зв'язків не вимагає їх акцентування або спеціальних зусиль, щоб зрозуміти «накладання», взаємодію різних дискурсів для підвищення впливу на адресата достатньо поєднати фатичні метакомунікати, такі як привітання та світська бесіда, з дискурсами інших типів – діловим, медичним, науковим тощо для забезпечення успішності протікання останніх.

Підсумки. Інтердискурсивність є взаємодією між різними дискурсами, інтеграцією різних областей знання й практики. Інтердискурсивні зв'язки утворюються шляхом використання різноаспектних засобів дискурсу залучаючи різні категорії, тож інтердискурсивність постає як когнітивно-комунікативна суперкатегорія, що полягає в об'єднанні в інтердискурсі категорій різних типів дискурсів, побудові дискурсу одного типу за когнітивними (набір дискурсоутворюючих концептів тощо) й комунікативними (стратегії і тактики та ін.) стандартами дискурсу іншого типу. Відповідно, реалізація інтердискурсивності пов'язана з інтертекстуальністю та іншими категоріями і має не абсолютні виміри, а градуальний характер.

Сучасний політичний дискурс США багатий на прояви інтердискурсивності відповідно до різних аспектів дискурсу: когнітивних, комунікативних, метакомунікативних (фатичних), що підвищує впливовий потенціал цього типу дискурсу. Одержані результати відкривають широкі перспективи вивчення інтердискурсивності, уточнення її статусу серед інших категорій дискурсу та її проявів у певних типах дискурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горіна О.В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Горіна – Х., 2008. – 20 с. 2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с. 3. Култаева М.Д. Європейська теоретична соціологія XX-XXI століття / М.Д. Култаева О.І. Навроцький, І.І. Шеремет. – Х. : ХНУ, 2008. – 328 с. 4. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. 5. Минкин Л.М. Субъективность высказывания / Л.М. Мин-

кин // Мова. Людина. Світ : зб. наук. статей. – К. : КНЛУ, 2006. – С. 104–111. 6. Минкин Л.М. Языковой знак в когнитивно-дискурсивной интерпретации / Л.М. Минкин // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Романо-слов'янський дискурс. – 2008. – Вип. 386. 7. Фадеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов / Н.А. Фадеева. – М. : «Агар», 2000. – 280 с. 8. Филлипс Л. Дискурс анализ. Терия и метод / Л. Филлипс, М.В. Йоргенсен. – Х. : Изд-во Гуманитарн. Центра, 2004. – 336 с. 9. Фуко М. Археология знания / М. Фуко – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2004. – 416 с. 10. Чернявская В.Е. Интертекстуальность и интердискурсивность / В.Е. Чернявская // Текст – Дискурс – Стил. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. – С. 23–42. 11. Чернявская В.Е. Открытый текст и открытый дискурс: Интертекстуальность – дискурсивность – интердискурсивность / В.Е. Чернявская // Лингвистика текста и дискурсивный анализ: традиции и перспективы : сб. науч. статей / Отв. ред. В.Е. Чернявская. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – С. 7–26. 12. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен ; під заг. ред. І.С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – С. 105–117. 13. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с. 14. Chang G.C. Discourse in a religious mode: The Bush administration's discourse in the War on Terrorism and its challenges / G.C. Chang, H.B. Mehan // Pragmatics. – 2006. – Vol. 16, No. 1. – P. 1–14. 15. Durkheim E. The elementary forms of religious life / E. Durkheim. – New York : The Free Press, 1995. – 280 с. 16. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – L. : Longman, 1995. 17. Fairclough N. Discourse and Social Change / N. Fairclough. – Cambr. : Polity Press, 1992. 18. Riffaterre M. Simiotique intertextuelle: l'interpretant / M. Riffaterre // Revue d'Esthétique. – 1972. – #. 1–2. 19. Schiffrin D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford, Cambridge (Mass.) : OUP, 1994.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

20. Bush G.W. Address to a Joint Session of Congress and the American People, Sept. 2001. / Bush G. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> 21. Bush L. Republican National Convention, Aug. 31, 2004. / Bush L. – Режим доступу: <http://www.gopconvention.com> 22. Bush G. W. Republican National Convention, September 2, 2004 / Bush G. – Режим доступу: http://www.cbc.ca/news/background/uselection2004/bush_rnc.html#top 23. Bush G. W. Text of President Bush's Speech, May 24, 2004 / Bush G. // The Command Post. – Режим доступу: www.thecommandpost.org 24. The First Presidential Debate Barack Obama – John McCain, September 26, 2008. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2008> 25. The Third Gore – Bush Presidential Debate, October 17, 2000. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2008>